

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Verslagen

Opera operanda Verslag van een psychoanalytisch symposium over opera

Marc De Kesel

Opera operanda. Vrij vertaald: over opera moet nog gewerkt worden. Zeker door de psychoanalyse. Freud, naar eigen zeggen zelf volstrekt unmusikalisch, verwijst er in zijn hele oeuvre hooguit één keer naar, en dan nog is hij bij zijn keuze weinig origineel: *Don Giovanni* van Mozart. Daarbij heeft hij het ook uitsluitend over de tekst en het scenario. Over de muziek als zodanig weet hij niets te vertellen. De latere psychoanalytische literatuur valt in dat opzicht trouwens in het geheel erg mager uit. Opera als gezongen toneel, dat kan nog; maar opera als opera, als muzikaal genre, als muziek als zodanig: dit is voor veel psychoanalytisch georiënteerde commentatoren en critici blijkbaar een brug te ver.

Met een symposium enkel en alleen over opera wilde de Nederlands-Vlaamse Stichting Psychoanalyse en Cultuur daar iets aan doen, zo klonk het vastberaden in het inleidend woordje van Trees Traversier, voorzitter van de stichting (zie verder http://users.skynet.be/psychoanalyse_cultuur). Die Stichting stelt zich tot taak de wederzijdse dwarsverbindingen tussen psychoanalyse en cultuur onder de aandacht te brengen, en in haar symposium van 15 november 2003 deed ze dat met een viertal lezingen over opera, keurig gelardeerd met evenzovele live operafragmenten, gebracht door laatstejaarsstudenten van het Amsterdamse muziekconservatorium. De stemmige Amstelkerk in Amsterdam, waar het symposium plaatsvond, maakte van de studiedag meteen ook een heuse esthetische happening.

Claude van Reeth, Brussels psychoanalyticus en eerste spreker op dit symposium, kon zich perfect in het voorwoord van de voorzitter vin-

den. Een psychoanalytische benadering van opera moet zich, voorbij het tekstscenario, vooral concentreren op de muziek. Psychoanalyse kan in zijn ogen het best niet in de dwangbuis van de taal opgesloten blijven, maar heeft er alle baat bij om zich in te laten met het 'vóórtalige': dat allervroegste affectief-lichamelijke element waarin het libidinale kind zich beweegt voor het in de discursieve wereld van de taal terechtkomt. Met een mengeling van kleiniaanse structurelementen en lacaniaanse concepten wist Van Reeth uit te leggen dat muziek, in psychoanalytisch perspectief, afdaalt tot het niveau van die vóórtalige relatie van het kind met de moeder. Als een opera ons raakt, is dat in laatste instantie vanwege zijn muziek of, exacter nog, vanwege de 'stem' die zich daar bij momenten van elke talige inbedding weet los te maken, en een eigengereide autonomie verwerft. Die puur muzikale stem, zoals die bijvoorbeeld uit de hoge pirouettes van een sopraan spreekt, appelleert aan de diepste laag in ons onbewuste, zo legde Van Reeth met Vlaamse verve uit.

In de tweede voordracht legde ook de Amsterdamse musicologe, Sabine Lichtenstein, het accent op het muzikale facet van de opera, zij het in dit geval om zeer nauwgezet de relatie met de tekst onder de aandacht te brengen. Opera is zeer goed in staat om het onbewuste te laten doorklinken, zij het niet zozeer in wat gezegd wordt, als wel in de verborgen thema's en muzikale lijnen die het gezegde begeleiden. Muzikale thema's die op eerdere momenten aan een bepaalde emotie, affect of gebeuren werden gekoppeld, verschijnen vaak, duidelijk hoorbaar, op de achtergrond van latere momenten in de opera, en laten zich daar gelden als onbewuste wensimpulsen. Richard Wagners techniek van het 'leidmotief' weet de taal van de muziek op meesterlijke wijze tot die van het onbewuste te maken, zo liet Lichtenstein in een aantal raak gekozen fragmenten

horen.

Vier versies, geplukt uit de laatste twintig jaar, van eenzelfde fragment uit *Don Giovanni* – het bekende tafereel waar Leporello Elvira het boek laat zien waarin de veroveringen van zijn meester nauwkeurig zijn opgeteld: daaromheen was het betoog opgebouwd van de dramaturg onder de sprekers, Klaus Bertisch, werkzaam bij De Nederlandse Opera. Telkens toonde hij de noodzaak, maar ook de relativiteit, van zijn dramaturgisch werk aan. Nauwgezette dramaturgie is onontbeerlijk, maar eenzelfde dramaturgie kan bij verschillende regisseurs totaal verschillende operaversies opleveren.

De psychoanalytisch duiding die bij Bertisch wat op de achtergrond was gebleven, kwam weer op de voorgrond bij de Nederlandse psychoanalyticus Frans Schalkwijk. Hij zette zich af tegen de ‘platte’ psychoanalytische duiding die in alles te pas en te onpas een eng seksuele betekenis zag. Betekenisgeving is een creatief proces, zo beweerde die vierde spreker, en de betekenis die iemand in een opera ontwaart, heeft altijd ook alles te maken met de singuliere affectieve toestand waarin een persoon zich bevindt. Een onbewuste betekenis moet gezocht worden in die subjectieve emotionele geladenheid waarmee iemand een bepaalde opera (of een ander kunstwerk) ondergaat. Spijtig dat de voor de rest uitstekend georganiseerde studiedag geen reactiemogelijkheid voor het publiek had voorzien. Dit gebrek liet zich bij de lezing van Schalkwijk nog het meest voelen, want vast zat er wel iemand in de zaal die Mooij of de gebroeders Schokker had gelezen om de spreker erop te wijzen dat het in de psychoanalyse niet gaat om het centraal stellen

van het subjectieve (of van het subject), maar precies om het ‘decentreren’ ervan. Een ‘decentring van het subject’ – kern van Lacans theorie – betekent precies dat het onbewuste spreekt waar ik het niet ben die betekenis geef, maar waar zich een betekenis aan mij opdringt die mij in mijn greep op mijn betekenisgeving ‘onteigent’. Hier had een ruimte voor discussie meteen ook de ruimte geboden om nog eens van gedachte te wisselen over waar het in de psychoanalyse nu eigenlijk op aankomt – binnen de grondslagen crisis waarin de psychoanalyse en het hele fenomeen ‘therapie’ vandaag verzeild zijn geraakt, voorwaar geen overbodige luxe.

Het symposium werd afgesloten met een korte lezing door Olaf Mulder, psychoanalyticus én librettist. Hij legde uit hoe hij bij het schrijven van een operalibretto over fascisme en verleiding, zovele jaren na dato tegelijk ook weer zijn eigen libidinale verleden voor zich zag opdoemen. Het artistieke schrijfproces ging op die manier bij hem zeer lijken op wat een analysant doormaakt in een psychoanalytische kuur. De toon die het symposium had bepaald, werd op die manier door Olaf Mulder op gepaste wijze rond gemaakt. Bovendien gaf een laatste optreden van de Amsterdamse zangeressen een mooi symposium zijn sonore apotheose.

M. De Kesz, filosoof, is verbonden aan de Arteveldehogeschool Gent, het Heyendaal Instituut Nijmegen en de Jan van Eyck Academy Maas-tricht. Hij publiceert over cultuur- en ideologiekritiek, psychoanalyse, politieke filosofie en esthetiek. Laatstverschenen werk: *Eros & Ethiek* (Acco, 2002).